

Xəzər dostluq və sülh dənizidir

Mirvari ləpələri, göy qurşağı, qırçınlı dalgaları ilə görənləri ov-sunlayan Xəzər şairlərin, rəssamların, bəstəkarların ilham mənbəyi olub, neftçilər, baliqçılardan onun sərvəti ilə öyiñüblər, şənina nəğmələr bəstələnib. Ancaq təbiatın ecazkar möcüzəsi hesab olunan dənizin taleyi heç də rəvan olmayıb. Sahilləri beş dövlətin ərazilərini əhatə edən Xəzər dənizi haqqında siyasi meydanlarda, gərgin keçən müzakirələrdə danişqılar aparılıb, debatlar keçirilib, onun səthinin bölgünməsi üçün diskusiyalar illərlə davam edib. Keçmiş sovet hakimiyəti səqut edəndən sonra bir bayraq altına zorla yiğilmiş xalqlar müstəqilliklərini elan etdilər və bu zaman Xəzərin statusu məsələsi gündəmə gəldi.

Rusiya, İran, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmenistan dövlətləri Xəzər dənizinin statusunu müəyyənləşdirən tarixi sazişi imzaladılar. Bu, neft, qaz və kürű uğrunda 20 ildən çox davam edən çətin danişqıların epiloqu oldu. Doğrudur, dünyanın ən böyük qapalı su hövzəsilə bağlı bütün mübahisələrə yeni saziş də son qoymadı. Amma təxminən 50 milyard barrel neft və 300 trilyon kubmetr yaxın təbii qaz ehtiyatına malik regionda uzun müddətdir mövcud olan gərginliyin azalmasına imkan verdi. 2018-ci il avqustun 12-də Qazaxıstan Respublikasının Aktau şəhərində keçirilən Xəzəryanı dövlətlərin dövlət başçılarının V Zirvə toplantısında imzalanmış "Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında" Konvensiya ilk dəfə Xəzərin hüquqi statusunu müəyyən edərək sahilyanı dövlətlərin dənizə münasibətdə hüquq və öhdəlikləri təsbit etdi. Xəzərin hüquqi statusu haqqında sənəd imzalandıqdan sonra Xəzəryanı dövlətlərin başçıları - Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, İran Prezidenti Həsən Ruhani, Rusiya Prezidenti Vladimir Putin və Türkmenistan prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədov mətbuat üçün bəyanatlar səsləndiriblər. Qazaxıstanın dövlət başçısı Nursultan Nazarbayev hətta bu sənədi Xəzər dənizinin konsituyası adlandırdı. Sənədə əsasən Xəzər dənizinin su səthinin əsas sahəsi tərəflərin ümumi istifadəsində qalacaq, Xəzərin dibi isə ikitərəfli razılaşmalar əsasında, beynəlxalq hüquqa riayət olunmaqla qonşu dövlətlər arasında bölgündürüləcək. Konvensiyada gəmicişlik, baliqçılıq, elmi araşdırımlar və magistral kəmərlərin çəkilməsinə dair məsələlər öz əksini təpib. Sənədə qeyd olunub ki, genişmiqyaslı dəniz layihələrinin reallaşdırılması zamanı ekoloji amil mütləq nəzərə alınacaq. Dövlət başçıları müzakirə edilən əsas məsələlər arasında Xəzərin hüquqi statusu, Xəzər bölgəsində iqtisadiyyat, nəqliyyat, ekologiya və bioressursların qorunmasına dair əməkdaşlıq, bölgədə və qlobal miqyasda təhlükəsizlik kimi məsələləri qeyd ediblər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bəyanatında sənədin önemini diqqət çəkərək vurgulayıb ki, Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiyanın imzalanması tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bu sənədin hazırlanmasının bütün mərhələlərində konstruktiv işləyib və digər Xəzəryanı ölkələr kimi bu sənədin imzalanmasına öz töhfəsini verib. Konvensiya imzalana na qədər qurulan ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər Xəzərin təhlükəsizlik, sabitlik dənizinə əsasən qorunmasına nail olunmasına getirib çıxarıb və Xəzərdə sabitliyin, təhlükəsizliyin qaranti olub. Xəzəryanı ölkələr arasında yüksək səviyyədə əməkdaşlıq, etimad və qarşılıqlı fəaliyyət mövcuddur. Eyni zamanda, sammitdə Xəzər Konvensiyası ilə birləşdə ümumilikdə sekkiz sənəd - "Beşinci Xəzər sammitinin Kommüni-kesi", "Xəzəryanı dövlətlərin hökumətləri arasında ticari-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında" Saziş, "Xəzəryanı dövlətlərin hökumətləri arasında nəqliyyat sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Saziş, "Xəzər dənizində incidentlərin qarşısının alınması haqqında" Saziş və "2010-cu il 18 noyabr tarixli Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Saziş dair üç Protokol ("Xəzər dənizində mütəşəkkil cina-yətkarlılığı qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Protokol, "Xə-

zər dənizində terrorçuluqla mübarizədə əməkdaşlıq haqqında" Protokol, "Sərhəd xidməti orqanları arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət haqqında" Protokol) imzalanmışdır.

Xəzərin statusu uzun illər mübahisəli məsələ kimi bir çox elmi araşdırımların mövzusu olmuşdur. Araşdırımlar əsasən problemin yaranma tarixi və inkişafı, Xəzəryanı və digər dövlətlərin maraqları və mövqeləri, geosiyasi və iqtisadi təsirlər, bu problemin həllinə dair təkliflər formasında aparılmışdır. Çünkü bu problemin uzun illər həll edilə bilməməsinin və müəyyən qədər bu gün də davam etməsinin kökündə məhz Xəzəryanı dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarından daha çox milli maraqlara söykənən bir-birindən fəqli və ziddiyətli mövqeləri durmuşdur. SSRİ-nin dağlılaşmasından sonra Xəzərin sahilində yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə o dövrə qədər Xəzərlə bağlı problem kimi diqqət çəkməyən bir çox məsələ sahilyanı dövlətlər arasında probleme çevrilmişdir. Xəzərin hüquqi statusu məsələsi də, xüsusən 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" kimi tarixə keçən "Hasilatın pay bölgüsü haqqında" Sazişin bağlanmasıdan sonra beynəlxalq problem halına gəlmiş və uzun müddət həll edilməmişdir. Xəzərlə bağlı ilkin müddəələr çar Rusiyası ilə İran arasında imzalanmış "Peterburq" (1723), "Rəşət" (1731), "Gülüstan" (1813), "Türkmençay" (1828) müqavilələrində əks olunmuşdur. Həmin müqavilələrde Rusyanın və İranın Xəzərdə dəniz üzgülüyü fəaliyyəti ilə bağlı bəzi münasibətləri tənzimləyən normalar təsbit edilmişdir. Lakin bunların heç birində Xəzərin hüquqi statusu məsələsinə münasibət bildirilməmişdir. Xəzəryanı dövlətlərin dövlət başçıları arasında keçirilmiş dörd Zirvə toplantısı (2002-ci il Aşqabad, 2007-ci il Tehran, 2010-cu il Bakı və 2014-cü il Həstərən) zamanı sazişlər imzalanmışdır. Bura Azərbaycan, Rusiya, İran, Qazaxıstan və Türkmenistan arasında imzalanmış 2010-cu il tarixli "Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında", 2011-ci il tarixli "Xəzər dənizinin çirkənməsinə qarşı birgə mübarizəye dair" sazişləri daxildir, 2003-cü il "Xəzər dənizinin ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyası və Protokolları, Azərbaycan, Qazaxıstan və Rusiya arasında imzalanmış 2003-cü il "Xəzər dənizinin orta xətt üzrə milli sektorlara bölgünməsi, su səthinin ümumi istifadəsi haqqında", "Xəzər dənizinin dibinin həmhüdud sahələrinin bölgü xətlərinin kəsişmə nöqtəsi haqqında" sazişlər münasibətlərə müsbət təsir göstərmişdir.

Qeyd edək ki, dünyada qədim neft diyari kimi tanınan Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə hasilatına hələ XIX əsrin ortalarından başlanılmışdır. 1848-ci ildə Bakıda, Bibiheybət yatağında qazılmış qayudakı neft fontanı Azərbaycanda "qara qızılı" sənaye üsulu ilə çıxarılmasının əsasını qoymuşdur. 1949-cu ildə açıq dənizdə,

Bakı şəhərindən 100 kilometr məsafədə o zaman üçün nadir yataq hesab edilən Neft Daşlarında sənaye üsulu ilə neft hasilatı dənizdə neftçixarmanın yeni mərhələsinin başlangıcı hesab olunur. Azərbaycan dünyada ilk dəfə olaraq açıq dənizdə neft çıxarmağa başlamışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş neft strategiyasına uyğun olaraq Azərbaycan 1,5 milyard tondan artıq neft və 2 trilyon kubmetr qaz həcmində enerji ehtiyatları və 7 magistral kəmər vasitəsilə regionun əsas enerji təminatçısı qismində çıxış edir. Bunlardan 3-ü neft (Rusiya, Gürcüstan və Türkiye istiqamətləri), 4-ü isə qaz (Türkiye, Gürcüstan, Rusiya və İran istiqamətləri) kəmərləridir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) qaz boru kəmərlərinin istifadə-

müdafıə etmişdir. Azərbaycan heç bir Xəzəryanı ölkənin hüquqi, iqtisadi-siyasi maraqlarını poz-mamış, bölgədə hamı üçün bərabər, rəqabətə əsaslanan, region dövlətlərinin ortaq maraqlarına uyğun hərbi münaqişəni istisna edən əməkdaşlıq şəraitinin yaradılmasını irəli sürmüştür.

Aktauda keçirilmiş Zirvə toplantı-sında dövlətimizin başçısı İlham Əliyev

yə verilməsi həm regional, həm də Avropanın enerji təhlükəsizliyində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan nəqliyyat infrastrukturuna fəal surətdə sərmayə yatırır və reallaşdırılan layihələr bu gün Xəzəri mühüm nəqliyyat arteriyası kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Azərbaycanın Qazaxıstan və Türkmenistana öz tranzit xidmətlərini təqdim etdiyi Şərqi-Qərb dəhlizi, Azərbaycandan keçməklə İran və Rusiya arasında tranzitin reallaşdırıldı-ğı Şimal-Cənub dəhlizi iqtisadi əməkdaşlığı möhkəmləndirir, yeni iş yerləri yaranan, ölkələri bir-birinə yaxınlaşdırın, sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə şərait yaranan layihələrdir. Azərbaycan bütün Xəzəryanı ölkələrlə çox sıx etimada, qarşılıqlı, bərabərhüquqlu maraqların nəzərə alınmasına, ərazi bütövlüyüne hörmət və bütün ölkələrin suverenliyinə əsaslanan münasibətlərə malikdir. Azərbaycan Respublikasının mövqeyi onun Konstitusiyasında birmənali şəkildə ifadə olunur və 11-ci maddədə "Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölgəsinin tərkib hissəsidir" kimi qeyd edilərək Xəzərin Azərbaycana aid olan milli sektorun konstitusion təminat altına alınmış və ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində göstərilmişdir. Azərbaycan mövqeyində hər zaman beynəlxalq hüququn tələblərini əsas tutmuş, beynəlxalq hüquqda ümumi qəbul edilmiş "orta xətt" prinsipində çıxış edərək Xəzərin sahilyanı dövlətlər arasında milli sektorlara bölgünməsini, hər dövlətin öz milli sektoru üzərində müstəsna suverenliyə malik olmasını

qeyd edib ki, Konvensiya Xəzər dənizində hərəkəfi hüquqi rejimi müəyyənləşdirir. Eyni zamanda, bu sənəd fundamental hüquqi baza rolu oynamalı, sahilyanı dövlətlər arasında sahəvi əməkdaşlıq üçün çərçivə formalasdırır və onlar arasında münasibətlərin keyfiyyətə yəni mərhələyə qədəm qoymuşunu nümayiş etdirir. Bu baxımdan, sənəd ölkəmizin müstəqiliyinə və Xəzər dənizində suveren hüquqlarının təsbitinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Onu da qeyd edək ki, Xəzərin hüquqi statusuna dair Konvensiyanın ilk konseptual layihəsi məhz Azərbaycan tərəfindən hazırlanıb və tərəflərə təqdim edilib. Bu amil həmin dövrə danişqılar predmetinin müəyyən edilməsində müstəsna rol oynayıb. Bundan əlavə, hazırda Konvensiyada öz əksini tapmış Xəzər dənizinin aktivatoriyasında sahilyanı dövlətlər üçün müəyyən edilən 15 millik ərazi suları və 10 millik baliqçılıq zonası üzərə razılıq, eləcə də dənizdə tərəflərin əməkdaşlığının əsasını təşkil edən fundamental prinsiplər üzərə razılaşma 2010-cu il noyabrın 18-də Bakıda keçirilmiş Xəzəryanı dövlətlərin üçüncü Zirvə toplantında əldə olunub. Xəzər qonşuluq, dostluq, sülh dənizidir və öz sərvətləri ilə sahilyanı ölkələrin xalqlarının rifahına, gələcəyinə töhfə verir.